

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ОДБОР ЗА ОНОМАСТИКУ

ОНОМАТОЛОШКИ
ПРИЛОЗИ

III

Примљено на IV скупу Одељења језика и књижевности, од 15. јуна 1982, на основу реферата академика *Павла Ивића*, дописног члана *Фануле Пајазољу*, др *Мишра Пешикана* и проф. др *Љилане Црејајац*,

Уређивачки одбор

академик *Павле Ивић*, дописни члан *Фанула Пајазољу*
и професор др *Љилана Црејајац*,

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД

1982

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

ИМЕНСКИ ПАР МАЉЕН : ПОВЛЕН

Од Шумадије, почев с Рудником (1132 m), нижу се према западу планине у непрекинутом венцу, најпре Рајац (848 m) и Суворор (864 m), затим Маљен (1103 m) и Повлен (1346 m), даље Јабланик (1274 m) и Медведник (1247 m), онда Соколска Планина (971 m) и најзад Јајодња (923 m) и Борања (940 m), којом се венац хвата Дрине. У три случаја имена два суседна дела масива сличне величине показују симетрично образовање. Сви наведени ороними очитују се на први поглед као словенски, изузев имена двеју највећих планина у масиву, која такође чине пар — Маљен : Повлен.

Ороним Маљен привукао је пажњу палеобалканиста због своје сазвучности речи *mal* „брег“, која је заједничка румунском и албанском, те је сматрају старобалканским реликтом и препознају исту основу у неколиким античким топонимима, како са северозападног, тако и са североисточног Балкана, као што су *Malontum*, антички облик имена острва Молуната, или *Malata*, како се у антици звало севернодалматинско острво Молат; истозвучно име носио је Баноштор у Срему, и то, што је важно, пре доласка Келта, који су га прекрстили у Бононију; ту би спадало и *Di-mallum*, *Δι-μάλλη*, име насељу илирских Партина код Апоније, које се у облику *Di-mala* понавља код данашње Власенице у Босни, а тумаче га као „два брега“; такође, назив римске провинције *Dacia maluensis*, чији би други део био преведен латинским придевом *ripensis* — итд.¹ Занимљиво је да се у римско доба, недалеко од планине Маљена, близу ушћа Скрапежа у Ђетињу између двеју река налазио велики муниципиј, од чијег имена по натписима с лица места знамо само три прва слова, MAL., али је сасвим вероватна допуна у *municiarium Maluesatium*, према једном натпису са налазишта Комине код Пљеваља.²

¹ H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier* I, Wiesbaden 1955, стр. 101; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* I, Wien 1957, стр. 123, 217—219; D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien 1957, стр. 283; Вл. Георгиев, *Траките и техният јазик*, София 1977, стр. 197, 214. За локацију места *Di-mallum* в. J. Robert и L. Robert. *Bulletin épigraphique* V (1966) 233 (обавештење дугујемо проф. Фанули Папазоглу).

² Мање је вероватна идентификација са топонимом *Malavicum*, поменутиим на једном натпису из Арбе — данашњег Раба. V. A. Mayer, *op. cit.* 218.

Због близине планине *Маљен* муниципију *Mal(uesatium)* У. Е. Voeglin није одолео искушењу да ова два имена повеже, а како је и у келтском постојала сазвучна основа блиског значења *mala* „планина”,³ то он нашем орониму приписује келтско порекло.⁴ М. Павловић, који са своје стране ово име сматра илирским, узима у обзир важну чињеницу да оно стоји у пару са именом суседне планине *Повлен*, које се такође чини несловенским;⁵ при свему томе, Павловићева хипотеза о семантичкој опозицији *Маљен* „велики” : *Повлен* „мали” не само да није задовољавајуће поткрепљена са језичке стране, него изокреће стварно стање ствари, јер *Повлен* није мања планина од *Маљена*, напротив, нешто је виши и пространији.

Нама се чини да ови покушаји тумачења имена *Маљен* и, уза њ, *Повлен*, полазе од погрешног краја, и у хронолошком и у формалном смислу. Наиме, између доба када је у овим крајевима могао настати неки илирски, трачки (одн. „дакомизијски”) или келтски топоним, и прошлога столећа, од када имамо прве потврде наша два имена, зјапи превелик понор да би се могао премостити коренском етимологијом, усредоточеном на основу, или, боље речено, на почетак речи. Ми крећемо у обрнутом смеру, полазећи од записа насталих у последњих стотинак година и од заједничког завршетка оба имена; погледаћемо најпре шта нам имена двеју планина казују сама по себи, својим потврђеним облицима и својим међусобним односом, који се огледа, пре свега, у истом начину образовања.

Данас је сасвим преовладао облик *Маљен*, али друго издање Вукова Рјечника бележи дублету *Маљен*; напротив, код имена *Повлен* уобичајно се тај облик са -л-, премда се говорило и писало и *Повљен*. Ово колебање *ле/ље* на екавско-ијекавској граници мислимо да указује на јат, те можемо претпоставити **Малѣн*, **Повлѣн*. Кратко *ѣ* у *Маљен* може бити од полугласа под нагласком, а **Повлѣн* се може извести од **Помлѣн*, са прелазом *мл > вл* као у презимену *Ковљеновић* (Србија)⁶ од личног имена *Комљен*,⁷ или у *саживљем* од *сажимљем* (Бачка);⁸ претпоставимо, даље, да је -ѣ- у *Повљен* < **Помлѣн* првобитно било кратко, па се накнадно продужило нашавши се пред сугласничком групом, насталом тако што је између *м* и *л* ишчезао ненаглашен полуглас (уп. нпр. *лднац*, ген. *лѣнца*). Овом формалном реконструкцијом дошли смо до следеће, симетричне структуре именског пара: **М'лѣнъ* : **Рѣ-м'лѣнъ* (апострофом је обележен полуглас неодређене боје) — и сада нам изгледа отворен пут етимолошком објашњењу двају имена.

³ А. Dauzat, *La toponymie française*, Paris 1946, стр. 75.

⁴ *Quelques traces de Celt. *Gaba en Yougoslavie*, Revue Internationale d'Onomastique, Paris 17 (1965) 3, стр. 177.

⁵ М. Pavlović, *Les traces des oronymes les plus anciens en Illyricum*, Албанолошка истраживања, Приштина, 3 (1965—1966), стр. 17, 19.

⁶ *Речник српскохрв. књиж. и нар. језика САНУ*.

⁷ Од *Комлѣн* < виз. *Κομηνός*, са *η > ѣ*, в. Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrv. ili srp. jezika* II 134.

⁸ *Id.* III 678.

Овако реконструисани облици тумаче се из словенских језичких средстава: *po-* у другом члану пара је словенски префикс; заједнички завршетак *-nъ* представља наставак пасивног партиципа претерита; у основи оба имена је глагол **mьlěti*, посредно потврђен у српском језику итеративом *milati (se)*, чији вокализам *-i-* претпоставља глаголску основу са редукованим превојем **mьl-*. Посреди је индоевропски корен **mel-* „појављивати се, уздизати се, штрчати” (од којег се, узгред буди речено, изводи и албанско-румунска реч *mal* „брег”).⁹ Осим јужно-словенских језика (старословенски, српскохрватски, словеначки), овај је корен најбоље потврђен у грчком, где имамо превоје **mlō-* у презенту *βλω-σκ-ω*, „идем” и атематском аористу *ἔ-βλω* 3. л. ј. „пдјави се” (*βλ-<*μλ-*), и **mol-* у тематском аористу *ἔ-μολ-ο-ν* „одох, дођох”. У Словена, пак, најбоље је заступљена *o-*база: *po-(iz-, pro-)moliti*, која је на индоевропској равни ознака перфекта, а у старословенском одликује каузативе изведене од интранзитивних глагола,¹⁰ тако да бисмо, на основу односа као *мьрѣти* (интранзитив) : (*оу*)*морити* (каузатив), или *вѣдѣти* (нулски превој дифтонга **ǫ > ѓ*) : (*вѣз*)*воудити* (превој **ou*), или *свѣтѣти* (*сѣ*) (*квит-*) : *свѣтити* (*квоит-*), могли према каузативу (*po*)*moliti*¹¹ претпоставити интранзитив **mьlěti*, све и да нема итератива *milati*, *po-milati* и партиципног облика у оронимској функцији **(po)mьlěnъ > Маљен, Повлен*, који сведоче да је тај глагол некада постојао.¹² Претпостављени глагол **mьlěti* са презентом **mьlje* сврстава се, дакле, у широку категорију словенских интранзитива типа стслов. *вьрѣти*, *вѣдѣти*, *вьрѣти* итд.¹³, чије *ѣ* у инфинитивној основи вероватно наставља индоевропско дуго *ē*, које означава непрелазност глаголске радње, а препознаје се, између осталог, у грчком пасивном аористу.¹⁴ Редукована база **mьl-* у **mьlěti* одговара нулскоме превоју грчкога **μλω-σκ-ω*, као што се подудара *o-*превој перфектума у *μολ-εῖν* и *po-moliti*: тиме установљујемо грчко-словенски паралелизам у превојним степенима овога корена. На словенској равни, редукована база корена одликује добар број интранзитива са *ѣ* у инфинитивној основи: стслов. *вьрѣти*, *зѣрѣти*, *мьнѣти*, *вѣдѣти*, *мьзѣти*, *плѣзѣти* итд. Паралелизам глаголских образовања од слов. коренова **mьl-/mol-* и *zьr-/zor-* може се приказати на следећи начин:

⁹ J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* I, Bern und München 1959, стр. 721.

¹⁰ В. нпр. А. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris 1964², стр. 317.

¹¹ *Помолити* је по облику каузатив, али по стварном значењу интранзитив: *ѿомолити главу* значи исто што и *ѿомолити се главом*, а објекат ван сфере субјекта уз овај глагол не може стајати.

¹² Уп. још интранзитив на *-ѣти* *имьлѣти* > *мьлѣти*, настао укрпћањем основе која је у *милити* са основом која је у *ѣмад*, *ѣмизити* (Skok, Et. rječ. II 452).

¹³ А. Vaillant, *op. cit.* 261.

¹⁴ В. Р. Chantraine, *Morphologie historique du grec*, Paris 1973², стр. 166, 229, 319.

ГЛАГОЛИ		ПАСИВНИ ПАРТИЦИПИ ПРЕТЕРИТА КАО ОРЕНИМИ			
		— без префикса —		— са префиксима —	
<i>zvr̃bti</i> <i>za-zirati</i>	* <i>(po)m̃l̃ēti</i> <i>(po)m̃lati</i>	<i>Zrin</i> (< * <i>Zvr̃ēñz</i>)	* <i>M̃l̃ēñz</i>	<i>Pri-</i> , <i>O-zren</i>	* <i>Po-</i> <i>m̃l̃ēñz</i>
— <i>u-po-zoriti</i> <i>(o)zariti</i>	— <i>po-moliti</i> <i>po-mal̃jati</i>				

Ово поређење не само да очитује како сам систем вокалских алтернација код словенских глаголских основа претпоставља интранзитив **m̃l̃ēti*, него указује и на појаву да је управо ова категорија интранзитивна продрла својим пасивним партиципима у топонимију. Као што је грчки пасивни аорист пореклом интранзитив и има активне наставке, тако да има случајева као *φαν-ῆ-ναι* са интранзитивним значењем „појавити се”, које одговара медијалном презенту *φαίνεσθαι* „показивати се, појављивати се”, док је као пасивни корелат активном презенту *φαίνειν* „показивати” накнадно створен „слаби” аорисни облик *φανθῆναι* „бити показан” — слично се и код словенских глагола на *-ēti*, чије *-ē* по свој прилици наставља заједно са тематским вокалом *-η* грчкога пасивног аориста индоевропско интранзитивно *ē*, пасивни партицип претерита понекад употребљава интранзитивно и перфективно, исказујући садашње стање проистекло из свршене радње те се може узети да одговара медијалном презенту. Тако облици *vid̃ēñz* у српском изразу *виђен човек* и у топониму *Не-виђен* (слив Ђехотине) и *zvr̃ēñz* у оронимима *Зрин*, *При-зрен*, *О-зрен*¹⁵ имају улогу партиципа од глагола *vid̃ēti se*, одн. *zvr̃ēti se* са интранзитивним значењем „бити на виделу, на видикју”. Глаголски придев **m̃l̃ēñz* у *Маљен* такође би стајао у улози интранзитивног партиципа перфекта, исказујући стање проистекло из радње помаљања, те га треба схватити као „(вис) који штрчи, који се истиче, истакнут вис” (сâm пасивни партицип претерита *ис̃т̃ак̃н̃уи̃* у овом значењу одговара медијалном презенту *ис̃т̃и̃ца̃и̃и̃ се*).

Истота порекла као ороним *Маљен* < **m̃l̃ēñz* биће и име вису на граници Братоножића, Роваца и Лијеве Ријеке, забележено *Мален*, будући да се у говору тога подручја глас *љ* брка са *л*, нпр. у Братоножићима *Пелев* (*Бријеј*) за *Пељев* (од *л*. имена *Пејо?*) или *халина* за *халина*.¹⁶ То-

¹⁵ Уп. Р. Skok, *Етим. рјеч.* III s. v. *zvr̃ēti*¹.

¹⁶ Ј. Ердељановић, *Братоножићи*, Српски етнографски зборник 12, Насеља српских земаља 6, Београд 1909, стр. 452, уп. и 476, 523. У Дробњаку је забележен хидроним *Маљен*: јако врело (6°C), са током од 280 m, утиче у Буковицу (Св. Томић, *Дробњак*, СЕЗ 4, Нас. срп. зем. 1, Београд 1902, стр. 370). Не знамо нагласак ни дужине. Уколико је име овога врела истога порекла као и име планине *Маљена*, од **M̃l̃ēñz*, постоје два објашњења: или се име на извор пренело са неког суседног вуса, или је значење имена примерено врелу: „извор који се помаља” одн. „који је на помолу” — тј. „видан”, у опозицији према „скривен, слабо приметан”. Но, с обзиром на описану снагу врела, која, чини се, допушта претпоставку да је оно окретало во-

молити (< **modliti*),¹⁸ тако да глаголска основа **tbl-/mol-* није ни потврђена без префикаса. Томе као да одговара стање у оронимији, где поред усамљенога *Зрина* имамо широм наших крајева бројне *Озрене*. Можемо, дакле, узети да је *Призрен* пасивни партицип претерита од *prizrēti*, *Озрен* пак, од *ozrēti*, са одговарајућим нијансама значења: **pri-zvrēnъ* „вис који се издалека види као да је близу”, **o-zvrēnъ* „вис који се издалека види са свих страна”. Тако се и *Повлен* < **po-tylēnъ* да тумачити као партицип од глагола **po-tylēti*, који можемо претпоставити поред **tylēti* према *po-moliti*, *po-milati* и паровима као стслов. мѣнѣти : по-мѣнѣти. Префикс *po-* приступа глаголској основи *tbl-/mol-*, као и многима другим, семантички испражњен до просте ознаке свршеног глаголског вида. Опозиција несвршене и свршене радње **tylēti* : **po-tylēti* одражавала би се код партиципа **tylēnъ* : **po-tylēnъ* разликом у степену извршености радње, те би *Повлен* био „планина која се издиже још више од Маљена”, што одговара чињеници да је *Повлен* од *Маљена* виши за непуних 250 m. Међутим, није искључено да у оба имена *Маљен* и *Повлен* имамо исти глаголски придев **tylēnъ* од **tylēti*, који је у другом случају вариран префиксом *po-* са значењем онога што је друго по реду, или што у мањој мери поседује придевом исказану особину (уп. *ѿо-висок*, *ѿо-виши*, *ѿо-највиши*). Ако је тако, **po-tylēnъ* се може схватити као „друга истакнута планина у низу, после Маљена”, или чак „мање истакнута планина од Маљена”, будући да су у планинском венцу *Маљен* и *Повлен* два суседна, симетрична објекта, између којих издалека гледано не пада у очи разлика у висини у корист *Повлена*, него се, штавише, на видокругу *Маљен* може учинити „помољенијим” од *Повлена*, чији је високи хрбат прилично заравњен. Поменимо један занимљив случај варијације предметком *ѿо-* у топонимији истога краја. Међу областима *Колубари* и *Тамнави* и развође рекама *Рабасу* и *Убу* чини дуго шумовито побрђе *Словац*. Име се, евроватно, испрва односило на утврду у *Сутесци* на левом брегу *Колубаре*, да би се одатле проширило према западу уз 15-так km дугу брдску косу и поновило на другом њеном крају, варирано префиксом *ѿо-*, у имену виси **Послово* > *Пѿсово* (хаплоглогија као *свиба* > *сиба*, топоним *Свибница* > *Сибница*, или *Сѿанковић(и)* > *Санковић*, име селу код *Мионице*, или *-сав(а)* за *-слав(а)* у личним именима као *Радосав*). *Словац*, *Пѿс<л>ово* изводимо од **Szl-ov-ъsъ* (род према *ѿрад*), **po-szl-ovo* (род према *брдо*): у основи била би именица стслов. *сѿлѣ*, по-сѿлѣ „посланик”, овде свакако у смислу звања, као лат. *legatus* „намесник”. Обе варијанте ове речи, без префикса и са њим, употребљавају се без разлике у значењу, те ни присвојни придев **po-slovъ* у *Посово* не би значео ништа вишеод простога облика **slovъ* у *Словац*; посредни би била само варијација префиксом у експресивне сврхе.¹⁹

¹⁸ Skok, *Et. rјec.* II s.v. *mōliti*² и III s.v. *zrēti*¹.

¹⁹ Словачки град, као и пут уз који је подигнут да га контролише, вероватно су постојали још у римско доба, на шта указују како претпоставке археолога, тако и народно предање (*Археолошки сѿоменици и налазишта у Србији* I — Западна Србија, САНУ, Грађа књ. 9, Археолошки институт к. 2, Београд 1953, стр. 19; уп. и Ј. Павловић, *Колубара и Подѿорина*, СЕЗ 8, Насеља 4, Београд 1907, стр. 463—4, 470, 943).

Чини нам се да у топонимији Србије можемо препознати још један именски пар такве структуре као **Мьлѣнь* : **Ро-мьлѣнь*, с тим што се у овом случају наша обавештеност о именима која ћемо разматрати углавном своди на податке са топографских карата; не знамо, дакле, нагласке, немамо подробну представу о изгледу и другим одликама ономастичких објеката, и све то унапред налаже одређен опрез при вредновању претпоставки до којих смо дошли.

У изворишном предлу Техотине, западно од Бродарева на Лиму, топографска карта бележи село *Коврен* и недалеко од њега ороним *Марен*. Однос *Марен* : *Коврен* јако подсећа на именски пар *Маљен* : *Повлен* < **Мьлѣнь* : **Ро-мьлѣнь*. По аналогiji можемо претпоставити **М'рѣнь* : *Ко-м'рѣнь*. На први поглед, та претпоставка је сасвим произвољна. Међутим, за оба претпостављена облика налазимо потврде: *Мринь*, XV в., град у Босни — § сани *мринь* и *пода нь варошь*,²⁰ може бити икавски облик са губитком полугласа од *М'рѣнь*, уп. *Зрин* < **Зьрѣнь*; полимски топоним *Коврен* тешко је одвојити од *Комрен*, имена вису код Ниша:²¹ посреди би био прелаз *мр* > *вр*, попут *мл* > *вл* у *Комлѣнь* > *Ковлѣн(овић)*, **Помьлѣнь* > *Повлен*, дакле **Ком'рѣнь* > *Комрен* > *Коврен*. Даљом аналогijом према **Мьлѣнь* : **Ро-мьлѣнь* ми у претпостављеном пару **М'рѣнь* : **Ко-м'рѣнь* препознајемо пасивни партицип претерита глагола **мьрѣти*, који је потврђен руским *мрѣишь* „светлוצати” = укр. *мрjати* „причињавати се”; исти превој у украјинском у придеву *мрjий* „мрачан”, именици *мрjиво* „тмурно време”. У вишим превојима рус. *мар* = срп. *д-мара* (*a < d*), рус. *марен* „млак”, *мора* „помрчина, мала”, срп. *мѣраиши* (објекат *восак*) „грејући растањивати” итд.²² Ие. корен је **mer-* са широким распоном значења од светлости до таме, која би се могла подвести под основну идеју магличастог сјаја, мутног пресијавања, светлוצања: понајбољу семантичку паралелу представља срп. глаголи *свейломрjаиши*.²³ Глагол **мьрѣти* спада међу словенске интранзитиве типа *зьрѣти*, *вьрѣти*, итд., којима смо горе придодали и **мьлѣти*, и његов партицип **мьлѣнь* имао је у ствари придевско значење „светлוצав, магличаст” и сл., те се уврстио у придеве на *-ен* < *-ѣнь* који означавају боју као *зелен*, *црвен*; поименичен женски род тога придева имали бисмо у *мрѣна*, подразумева се „превлака, опна на оку”,²⁴ У оронимској функцији **Мьлѣнь* би био вис тамне силуете, највероватније обрастао шумом; улогу префикса *ко-* у **Ко-мьлѣнь* теже је одредити; можда у пару означава

²⁰ Ђ. Даничић, *Рјеч. из књ. сѣар. срп.* II с.в.

²¹ *Рјечник JAZU*.

²² М. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1950—1956, II с.в. *мар*, *мрjаишь* и Skok, *Et. рјеч.* II с.в. *мѣрати*. Исти корен претпостављамо и у имену *Марица* за мање водене токове на нашем језичком подручју, одвајајући га од истозвучног имена велике реке у Тракији, античког Хебра (А. Лома, *Прилози ироучавању античкој слоја у хидронимији северозападне Србије*, *Сетрта jugoslovenska onomastična konferenca* — *zbornik referatov*, Ljubljana 1981, стр. 107—108).

²³ Ову семантичку паралелу дугујемо проф. др Љ. Црепајац, која је била љубазна да овај рад прочита у рукопису, и дала нам у вези са тим низ корисних савета, на чему јој и овом приликом захваљујемо.

²⁴ Реч до сада није задовољавајуће објашњена, уп. Skok, *op. cit.* II с.в.

наспрамност: објекат наспрам **Мьгѣна*, а можда му је функција чисто експресивна.²⁵

Из напред изнетого следи да имена *Маљен* и *Повлен* спадају у један веома архаичан тип оронима, рано потврђен у појединим случајевима (*Призрен*, *Зрин*, *Мрин*), проистекао из једне исто тако архаичне глаголске категорије, тип који је одавно престао бити продуктиван. Са друге стране, и структура именскога пара који ова два оронима чине, архаична је и ретка; осим претпостављених парова *Марен* : *Коврен* и *Словац* : *Посово*, који су морали настати доста давно, још док су речи **myrēti* и **szlъ* живе у језику,²⁶ истичемо као структуралну паралелу српски митолошки ороним, име горе у коју бајалице одгоне болест, који поред *Лелеј-јора* може гласити и *Полелеј-јора*; посредни је експресивно варирање предметком *јо-*, које у овом случају вуче корене још из прасловенског доба.²⁷ Једном речју, ако је наша етимологија тачна, имена **Мьлѣнъ*, **Ро-мьлѣнъ* могу се уврстити у најстарији слој словенских топонима на Балкану. Управо нам ослонац на древни склоп овога именског пара допушта скок у времену који се може чинити одвећ смелим, скок преко читавих тринаест столећа, од прошлога века од када имамо прве помене двају имена, до приближно 554. године, када је Прокопије из Кесареје објавио своје дело о Јустинијановим градитељским подухватима.²⁸

Прокопијеви спискови кастела које је Јустинијан дао подићи или обновити утврђујући северну границу Царства, представљају један од најзначајнијих извора за касноантичку топонимију Балкана, те су као такви већ привукли пажњу многих, и врских истраживача; упркос томе, само мали део тих имена досада је недвосмислено објашњен са језичке стране и убициран; ту има знатно више топонима са једном или више хипотетичних етимологија односно убикација; најзад, поједина имена остала су по страни од било каквог покушаја објашњења. Међу ове последње, најтамније топониме Прокопијевих спискова спада и име

²⁵ *Ко-* је доста редак словенски префикс који одговара предлогу *к*, *ка* (< **kъt*) и означава циљ и правац, те се предмете поглавито глаголским основама које исказују неко кретање: *ko-turati*, *ko-vitlati* итд. У неким случајевима, међутим, не може му се присписати одређено значење: *ko-šuta* према *šut*, **kostrъ* према *ostrъ*, *kostry* према грч. *ὄστρεον*, можда и *koza* према лит. *ožys*, грч. *αἴζ* (ген. *αἰγός*), санскр. *ajāh*. Уп. Skok II s.v. *kōst*, *kōstrava*, *kōšuta*, *kōza*. У Срба *ко-* може варирати са *ро-* у експресивној функцији пред ономатопејском основом (в. доле нап. 27).

²⁶ Попут *zvrēti* и **mylēti* и глагол **myrēti* морао је рано нестати услед хомонимије са глаголом *myrēti* „*mori*”.

²⁷ Милан Ђ. Миличевић, *Животи Срба сељака*, СЕЗ 1, Београд 1894, стр. 283 (басма из Левча). Основа је ономатопејска и имамо је у узвицима *ле!*, *леле!* итд.; варирана предметком *јо-*, ова ономатопеја препознаје се у обредном припеву *lejjo polehjo*, чије се варијанте срећу у свих словенских огранака, те га можемо сматрати прасловенским; у Срба експресивно *јо-* алтернира са *ко-*: *ко-лалом лалом* (припев бабинских песама) према пољском *lelut ro-lelut*. Уп. Skok, *Et. rječ.* II s.v. *lèle* и А. Лома, *Du cri au nom divin (une parallèle théonymique gréco-slave)*, Жива антика 30 (1980) 1—2, стр. 261—262. Уп. у оронимији *Лелија* и *Ко-лелија*, врхови Зеленгоре.

²⁸ Скраћен латински наслов: Procopius Caesarensis, *De aedificiis*; најновије издање целокупних дела Прокопијевих: J. Haury, Leipzig, Teubner, 1964.

једног обновљеног кастела у Дарданији *Παμίλιος*²⁹ Реч, очито, није ни латинска ни грчка, а колико познајемо староседелачке језике ове области (илирски, трачки одн. „дакомизијски”, келтски) ни из њих се не да објаснити. Са друге стране, указује нам се веома примамљива (додуше можда заводљива) могућност да *Παμίλιος* прочитамо као **Ромлѣнь*: а за слов. *ѿ* и *и* за *ь* су стандардни начини грчке предаје словенских имена, и може нас бунити једино *и* за *ѣ*: тачнији грчки запис био би **Παμιλῆρος*, уп. *Σκλαβῆροι* за *Словѣне*. Међутим, и латинско дуго *ē* се у грчком транскрибује етом, нпр. у Прокопија *Ἀδρηλία πόλη* = *Porta Aurēlia*, па опет исти тај Прокопије у списковима кастела има *Ἀδριλιана* за *Aurēliāna*, *Ὀδλιπτῶν* за *Ulmētum*, *Ἰσκός* за *Oescus*; те графије, као и неки словенски облици античких топонима на Балкану, као *Плѣпѣднѣ* < *Pulprideva*, *Ибѣр* < (*H*)*ebrus*, *Цибѣр* < *Cebrus*, *Иск-ѣр* < *Oescus* указују на то да се у балканском позном латинитету дуго (наглашено) *ē* изговарало у тој мери затворено, да је ту и тамо прелазило у *i*; та гласовна промена, уосталом, среће се и у аромунском.³⁰ Како су Дарданија и Горња Мезија такође биле у латинској језичкој сфери, можемо претпоставити вулгарнолатински изговор **Pamilius* за слов. **Pomlѣнь*, па према томе и латинску графију **Pamilius*, на којој би се заснивао облик *Παμίλιος* у Прокопија. Вероватно је у Дарданији на латинском био састављен извештај о фортификационим радовима, са именима новоподигнутих и обновљених кастела, која су потом у цариградским надлештвима одатле транскрибована на грчки, и то најчешће без познавања изворних нагласака, будући да латински правопис нагласке не бележи. Стога је и облик *Παμίλιος*, по свој прилици, акцентован произвољно, у складу са правилима грчке акцентуације (кратак задњи слог — нагласак на трећем слогу од краја). Савремени облик *Повлен* и аналогна образовања *Прѣзрен*, *Ќзрен* претпостављају првобитну наглашеност почетног (префиксалног) слога. Случај да кастел носи име планине на чијем се подручју налази не би био усамљен у Прокопијевим списковима: једно утврђење из области Ремесијане (данас Бела Паланка) зове се *Σκομβροο* — бесумње позноантички облик оронима који Тукидид бележи као *Σκόμβρος* (Витоша?).

Кад је већ постојање једнога словенског оронима **Pomlѣнь* у VI веку са језичке стране прихватљиво, и кад се већ указала могућност да је то име тако рано и потврђено грчким записом *Παμίλιος*, ову претпоставку треба ставити у њен историјски оквир, одговором на питања: да ли је још у Јустинијаново доба неки кастел на северном Балкану могао бити обновљен под словенским именом, и како се један кастел са подручја планине Повлена, из тадашње провинције Мезије Приме, могао наћи у Прокопијевим списковима под Дарданијом?

²⁹ Proc. de aed. IV, 4, стр. 120, 53. Уп. Fanula Papazoglu, *Srednjobalkanska dlemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969, стр. 195—196.

³⁰ За Прокопијево графије в. именски регистар уз Тојбнерово издање (нап. 28). За вулгарнолатинско *ē* > *i* в. F. Sommer, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*, 1948³, Heidelberg, стр. 61. Уп. још I. Duridanov, *Ulmētium Vicus oder Ulmetinsium Vicus?*, LV XXI (1978) 2, стр. 9—10, као и Вл. Георгиев, *Българска етимологија и ономастика*, Софија 1960, стр. 46.

Словени су преплавили Балкан почетком VII века, али већ на размеђу V и VI века они се налазе на левој обали Дунава, и није искључено да је њиховој масовној провали на Балкан, која је забележена као пресудан историјски догађај, претходило местимично насељавање мањих скупина у североисточне делове Балкана које су већи део V и VI столећа пустошили или чак држали у својим рукама разни варварски народи.³¹ Такво насељавање по својој природи није нашло одјека у историографији, али је оставило трага у касноантичкој топографији североисточног Балкана, и то више од свега управо у Прокопијевим списковима кастела са тога подручја, у којима бугарски лингвиста Вл. Георгијев налази и свих 17—20 одсто словенских имена.³² Нека је овај постотак претеран, но и кад одбацимо сва проблематична читања, остаје леп број имена јасно словенског карактера. Тако у области Наиса, данашњег Ниша, некадашњем североисточном делу Дарданије, имамо новопошћени кастел *Βρατζίστα* = *Vračišta*, словенски топоним који се понавља у Бугарској: *Врачица* и у Грчкој, где се данас пише *Βρατσίστα*, као и обновљени кастел *Μιλλάρεχα* = *Mila reka*, уп. савремени хидроним *Мили йойок* са истог подручја.³³ Што је и природно са гледишта географских комуникација, ово најраније словенско досељавање на Балкан оставило је најјасније трагове у Подунављу и Поморављу, остављајући по страни Дарданију у ужем смислу, то јест Косово, Метохију и долину Ибра, где у VI веку не налазимо топонима који би били онако очито словенски, као два горе наведена. Изузетак би био *Παμίλιος*, али у другом смислу: то је кастел из Мезије Приме, који је у списковима увршћен под Дарданију. Мезије Приме нема као посебне одреднице у Прокопијевим списковима кастела. О утврђењима на североистоку ове провинције, дуж Дунава од ушћа Саве до Железних врата, Прокопије пише у даљем тексту. Северозападни део Мезије Приме, подручје између Дрине на западу, Саве на северу, Доње Колубаре на истоку и венца ваљевских планина на југу, које је гравитирало Сирмију по којем се до дубоко у средњи век и звало оностраним Сремом³⁴ свакако да је и тада делило

³¹ За историју подручја Србије у том времену в. Мирослава Мирковић, *Централне балканске области у доба йозној Царства*, у Историја српскога народа I, Београд 1981, стр. 89—105, као и зборник *Византијски извори за историју народа Југославије I*, Београд 1955 *passim*.

³² Он је, поредећи Прокопијеве записе имена кастела са грчким графикама савремених топонима словенског порекла у Хелади, које је сабрао Фазмер, изнашао бројне подударности. Тиме је знатно оснажио тезу о присуству словенских елемената међу овим топонимима, коју је заступао још Нидерле, а према којој се археолози и историчари до данас односе са скепсом (Вл. Георгијев, *Вџпроси на бџларска етимологија*, Софија 1958; L. Niederle, *Slovenské starožitnosti*, Díl II — Původ a počátky Slovanů jižních, svazek 1, Praha 1906, стр. 177—181; Фр. Баршић у коментару уз свој превод извода из Прокопија: *Виз. извори I*, стр. 63; нап. 145 и стр. 61, нап. 135; J. Ковачевић, *Досељење Словена на Балканско йолуосйрво*, у Ист. срп. нар. I, стр. 109—124.

³³ Утиче с десне стране у Расину више Крушевца (по топогр. карти). Прокопије под област Наиса сврстава и неке кастеле који леже знатно северније одатле, нпр. *Σάοματες*, који један антички итинерер локализује на 12. миљи пута од *Νορρεшт Margi* (Вуприја) према Наису, а то је северније од става две Мораве (уп. Фр. Баршић у *Виз. извори I*, стр. 62, нап. 139).

³⁴ В. М. Динић, *Средњовековни Срем*, Српске земље у Средњем веку, Београд 1978, стр. 273—280.

судбину овога великог града. Знамо да Јустинијан, осим накратко 535, није успео повратити Сирмиј из руку германских племена, најпре Гота, а затим Гепида. Када Прокопије у својој Тајној историји пише да Гепиди држе околину Сирмија, крајеве сасвим опустошене ратом, болестима и глађу,³⁵ то, са једне стране, значи да је северозападни део Мезије Приме био у Јустинијаново доба под влашћу варвара, или, у најмању руку, ничија земља, а са друге стране осликава нам околности у којима је нека словенска скупина могла продрети из Подунавља уз Саву и Колубару и населити се у подножју планина Маљена и Повлена. Југозападни део Мезије Приме, област Западне Мораве низводно од ушћа Ибра, са њеним изворницама Моравицом и Ђетињом, остајала је у оквиру Царства, а у стратешком погледу могла је бити припојена суседној Дарданији на југоистоку, будући да је један од кастела које Прокопије наводи под Дарданијом, *Κατόμαλβα*, веројатно истоветан са римским муниципијем на месту данашњег села Висибаве код ужичке Пожеге.³⁶ Други део овога топинама предавао би само име муниципија, забележено на натписима скраћеницом *Mal* и етником *Malvesatium* (ген. мн.), а његов први део повлачио би разлику између ове Малве и истоименог места у Дакији *maluensis* и био у вези са скраћеницом (некога топонима или етнима) *Cap*. на натписима из оближњег Ужица, можда и са првим делом имена једног од два града келтских Скордиска у Страбона *Καπέδωνρον*. На северном рубу области где је лежео овај муниципиј дижу се планине Повлен и Маљен, чинећи вододелницу Западној Морави и Колубари; у раздобљима варварске власти над Сирмијем, одбрамбена линија Царства нужно се повлачила на венац ваљевских планина, као што је и доцније, у средњем веку, управо на томе природном беду, а не на Сави, Србија успела зауставити угарско ширење и усталила своју северну границу. Потреба за утврђивањем планинских превоја на Маљену и Повлену искрсла је, вероватно, још у другој половини V века, након хунске провале, у којој је пао и Сирмиј. Неко утврђење, тада настало у пределу планине Повлена, дочекало је Јустинијанову владавину у рушевинама; исти ратни вихор који је довео до рушења тога кастела истребио је, или десетковао, околно становништво, и у тај празан простор убацила се у међувремену словенска скупина, ако је већ сама византијска власт није тамо населила. Тако је Јустинијаном обновљени кастел понео словенско име планине, можда стога што је његово раније име нестанком староседелачког становништва било заборављено пре него што се стигло усталити у званичној употреби, или из психолошко-магијских побуда, у нади да ће обновљена утврда под новим именом бити и боље среће.

Да би се предложила прецизна убикација кастела *Παμίλιος* = **Ромљенъ*, требало би да подручје ваљевске Подгорине и ужичке Црне Горе буде знатно боље археолошки истражено него што то оно данас

³⁵ Виз. извори I, стр. 51.

³⁶ В. Fanoula Papazoglou, *Le municipium Malvesatium et son territoire*, Жива антика 7 (1957) 1, стр. 114—122. Уп. Фр. Баришић у Виз. извори I, стр. 60—61, нап. 131 а; Papazoglou, *Plemena*, стр. 196; Boeglin, RIO 17 (1965) 3, стр. 176—7.

јесте. За сада задовољићемо се да, вођени понајвише антропогеографским описима Љ. Павловића,³⁷ проследимо трасу старог пута преко планине Повлена, задржавајући се на неким његовим тачкама. Овај пут је „од вајкада” водио из долине Колубаре у подринске, ужичке и старовлашке крајеве.³⁸ Испочетка је ишао уз Колубарину десну притоку Градац, одакле се пео у село Лесковице, чија се највећа долина, куда је стари пут пролазио, зове *Слибан* (ген. -ана); то име, вероватно, потиче из римских времена и предаје у пословењеном облику (са ликвидном метатезом) латинско име најпоштованијег бога античке Далмације, Силвана, које су Словени овде чули у познолатинском изговору *Silbānus*, са озвучењем *lv > lb*, какво имамо, на пример, у *Валсалбана* „Силванова увала” на Рабу или у имену острва *Силба* < *silva* „шума”.³⁹ Памти се да су некада у Слибану били добри гајеви, по чему породице онде настањене зову Гајчанима;⁴⁰ можда је у корену ове народне традиције мутан спомен на свети гај шумскога божанства Силвана. Идући даље уз планину пут пролази испод стеновитог виса по имену *Градац*, на којем нису примећени остаци градње, али само име биће да је древно и да је некада имало велики значај, ако се узме да се пренело на знатну реку *Градац*, која једним краком извире под овим висом.⁴¹ Даље се пут пење на планинско поље Мравинџе, где је недавно откривена велика камена лопта са уклесаним знацима: нити је ова старина до сада објашњена, нити су знаци на њој растумачени. Прешавши на другу страну планине, пут је у старо доба водио низ реку Скрапеж Пожези, одн. римском муниципију (Капо-)Малви, судећи бар по рушевинама два утврђења у горњем току реке Скрапежа. Прво је град *Таор*, у истоименом селу где Скрапеж јаким врелима извире: градина је на стени над Скрапежом; ту су сељаци проналазили бронзана оруђа и стари новац; у близини је црквина и до ње јак извор, „дело људских руку” из незапамћена времена; у самом селу има тумула („бобија”).⁴² Име *Таор* спада у старобалкански супстрат, и своди се (са познолатинским прелазом *й > о*) на основу која се препознаје у неколиким античким топонимима са Балкана, као *Taurinium*, данас Земун, или *Taurisium*, родно место Јустинијаново, данас село *Таор* у троуглу између доње Пчиње и Вардара: име села под Повленом се, дакле, гласовно поклапа са словенским обликом једнога античког топонима, и можемо претпоставити да се у предсловенско доба односило

³⁷ Поред дела *Колубара и Подџорина*, наведеног у напомени бр. 19, и *Ужичка Црна Гора*, СЕЗ 34, Насеља и порекло становништва 19, Београд 1925.

³⁸ СЕЗ 8, стр. 470—1 и 765.

³⁹ Р. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima I*, Zagreb 1950, стр. 56 и 85—89; исти, *Etimologijski rjes.* III s.v. *Silba* и *Silvan*. Иначе је колебање *b/v* једна од општих карактеристика вулгарног латинитета.

⁴⁰ СЕЗ 8, стр. 765.

⁴¹ Тај изворишни крак зове се *Забавица* и утиче у реку *Забаву*, која потом, примивши Буковску Реку, понире, и одатле иде празно корито звано *Суваја* све до села Богатића где снажним врелом река поново избија на површину под именом *Градац* (СЕЗ 8, стр. 389, 762).

⁴² СЕЗ 34, стр. 29, 32, 45—46.

или на утврђење, или на саму планину.⁴³ На Таор низводно низ Скрапеж надовезује се село *Парамун*; упркос предању да се прозвало по *свештом Парамону* (29. XI), кога је, наводно, славио тамошњи манастир, сада у рушевинама, и ово село своје име дугује развалинама града над реком, око којих се шире стара и нова гробља.⁴⁴ По суду археолошке експедиције која је обишла ово градиште, данашњи остаци потичу из средњег века,⁴⁵ када је град и име добио, будући да у старосрпском има реч *парамоунъ* „стража“ < грч. *παράμωτη* : очито је да је парамунски град чувао пут који је у прошлости био значајнији него данас. На могућу још већу старину овога локалитета указује римски надгробни споменик, узидан у темеље неке грађевине (цркве?) унутар утврђења.⁴⁶ Села Таор и Парамун, уз још два, Маковишта и Радановце, леже у присоју Повлена, те их народ за разлику од осталих села ужичке Црне Горе назива повленским селима;⁴⁷ према томе, могуће је да је једна од ове две тврђаве у прошлости понела име саме планине.

Ако је *Παμίλιος* из Прокопијеве *Књиге о грађевинама* заиста **Ромлѣнъ* > *Повлен*, онда би тиме и други ороним у именском пару **Млѣнъ* > *Маљен* био посредно потврђен још у првој половини VI века.

Aleksandar Loma

DAS BERGNAMENPAAR MALJEN: POVLEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Maljen und Povlen sind zwei nebeneinanderliegende Berge, die größten in der langen Gebirgskette, die sich vom Westen nach Osten zwischen dem Flusse Drina und dem Gebiet Šumadija hinstreckt. Es ist aus dem ersten Blick klar, daß ihre Namen eine Parallelbildung darstellen; es handelt sich hier, also, um ein Namenpaar. Bis jetzt verglich man den Namen *Maljen* mit dem rumänisch-albanischen Worte *mal* „Berg“; infolgedessen, wären die beiden Namen dem altbalkanischen Substrat zuzuschreiben. Der Autor führt aber die Namen *Maljen*, *Povlen* (mit den Nebenformen *Malen*, *Povljen*) auf die Urformen **Mlѣнъ*, **Ромлѣнъ* zurück. Da haben wir mit den gleichen Bildungen wie bei den Bergnamen *Zrin*, *Pri-zren*, *O-zren* zu tun, denen das Particium Perfekti Passivi vom Verbum *zvrѣti* -*zvrѣнъ* zugrunde-

⁴³ В. Виз. извори I, стр. 55, нап. 118; I. Popović, *Bemerkungen über die voroslavischen Ortsnamen in Serbien*, Zeitschrift für slavische Philologie, Wien 1960, 28, стр. 111, ун. и 109; P. Skok, *Etim. rječ.* II s.v. *Pitaura*.

⁴⁴ СЕЗ 34, стр. 50.

⁴⁵ *Арх. сѣменици и налаз. у Срб.* I, стр. 63.

⁴⁶ Id. ib.

⁴⁷ СЕЗ 34, стр. 41.

liegt. Demgemäß wäre die Form **mlěnz* (*po-* in **Po-mlěnz* ist ein Präfix) als Particium Perfekti Passivi von einem anderen slavischen Intransitivum auf *-ěti*, **mlěti* „hervorragen“ zu erklären, dem das Iterativum serb. *mlati* (*se*) und das Kausativum *po-moliti* entsprechen. Schließlich versucht der Autor den Namen eines vom Kaiser Justinianus erneuerten Kastells Παμίλιος (Procop, *De aedificiis* IV 4) als **Pomlěnz* zu lesen, und diese Festung irgendwo im Gebiet des Povlen-Berges zu lokalisieren; in diesem Falle wäre es einer der ältesten slavischen Ortsnamen auf dem Balkan.